

Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи

Наталія ГАВРИШ,
доктор пед. наук, професор,
Інститут проблем виховання НАПН України;
Катерина КРУТІЙ,
доктор пед. наук, професор

Сучасна складна ситуація в нашій державі змусила всіх усвідомити: система національно-патріотичного виховання дітей, починаючи з дошкільної ланки, потребує кардинальних змін. Маємо шукати нові підходи, напрями, форми, методи роботи, які відповідатимуть на виклики сьогодення. Та насамперед слід визначитися, що саме ми розуміємо під поняттям "патріотизм", які почуття та моделі поведінки прагнемо сформувати у дошкільнят. При цьому вкрай важливо не впадати у крайнощі. Обрати правильний вектор змін допоможе перша стаття цього особливого номера.

ПРОБЛЕМИ ТА ТРУДНОЦІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СЬОГОДНІ

Кажуть, гарних та успішних любити легше — байдуже, йдеться про людину чи про країну. Перед нішніми дітьми Батьківщина постала не у найкращому вигляді: неспокій у суспільстві, економічна криза, війна — збройна та інформаційна. Як, попри все це, допомогти малечі наповнити серця любов'ю до країни, яку вони лише починають пізнавати?

Проблема національно-патріотичного виховання в загальному контексті соціального неспокою в Україні справді є нині однією з найгостріших. На відміну від соціальних мереж, де протистояння різних поглядів на зміст українського патріотизму сягнуло піку, в освітянському просторі цю тему, на жаль, намагаються обходити.

Страшні події, що відбуваються в країні вже понад рік, торкнулися майже кожного, сколихнули і підняли на небувалу висоту волонтерський рух, пробурили національно-патріотичні почуття мільйонів громадян, виявили здатність українців жертвувати власним життям заради свободи Батьківщини, її щасливого майбутнього. Водночас

суперечливість поглядів, розбіжності у визначенні поняття "патріотизм", жорстке відстоювання окремими групами дорослого населення своєї позиції як єдиної можливої засвідчують серйозні прогалини в системі національно-патріотичного виховання (адже чимало виявилось і таких, для кого поняття Батьківщина, Україна, українець так і не наповнилися особистісним смислом).

Усе це надзвичайно ускладнює реалізацію завдань патріотичного виховання, яке ризикує перетворитися на виголошення порожніх гасел, які не підкріплювати його відповідними емоційно забарвленими діями на благо країни. Причому діти дорослі мають діяти спільно. І сподіватися на те, що патріотичні почуття в дітей та молоді сформулюють самі собою, не варто — сьогодні ми пожинаємо плід формального ставлення до цього питання впродовж останнього двадцятиріччя. Тож запрошуємо обговорити цю болючу проблему разом.

Патріотизм (від грец. *patris* — батьківщина, *patriotes* — співвітчизник) — одне з найглибших почуттів, гордість за матеріальні й духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання зберегти її характерні особливості, культурні надбання, готовність захищати інтереси свого народу.

НА ЩО СПРЯМОВУЄ ДЕРЖАВА

Увага держави й уряду до цієї проблеми проявляється насамперед у прийнятті *Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641* (далі — Концепція). У цьому документі **національно-патріотичне виховання дітей та молоді** визначається як комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів з формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації.

У Концепції наголошується на надзвичайній ролі патріотичного виховання в об'єднанні народу, зміцненні соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Для втілення Концепції в життя розроблено заходи з її реалізації та методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання для всіх ланок освіти — від дошкільної до післядипломної. Для дітей старшого дошкільного віку **передбачено розробити та апробувати парціальну програму "Україна — наша Батьківщина"** (2015–2016 рр., виконавці — МОН України, НАПН України, Інститут проблем виховання НАПН України), зокрема "ввести до системи дошкільного виховання (державних та недержавних закладів) розвивальні технології та заняття з формування у дитини моральних уподобань і здійснення вчинків, пов'язаних з патріотичною позицією".

Щиро схвалюючи системність та цілісність передбаченого виховного курсу, пропонуємо поміркувати над доцільністю наміру звести виховання патріотизму до разових вливань. Хтось із читачів уявляє собі "розвивальні технології" з національно-патріотичного виховання? Ще більше настоює перенесення такої тонкої матерії, як виховання, у площину занять. Відомо, що заняття — не єдиний і не найкращий формат для формування моральних уподобань і поведінки дітей. Є багато невикористаних резервів — засобів, форм, методів і прийомів, які слід активно запроваджувати! Однак передусім виховний процес має враховувати психологічну природу становлення патріотизму, його складові, форми прояву, механізми впливу на дитину тощо. Пропонуємо розглянути окремі аспекти цієї надзвичайно складної та багатогранної проблеми.

Фотоконкурс «Наші діти»

**Успішною буде країна
Де квітне любов до Людини.**

(Надіслала Людмила Малафєєва,
ДНЗ № 23 "Берізка", м. Вінниця)

МОРАЛЬНА ПЛАТФОРМА ФОРМУВАННЯ
ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ

У структурі патріотичного виховання невід'ємними є дві складові, причому одна створює платформу для іншої. **Моральне виховання** передбачає засвоєння дитиною загальнолюдських цінностей, моральних норм життя в суспільстві, формування позитивного ставлення до Людини (незалежно від її національності, кольору шкіри тощо), націленості на добротворення не лише в межах своєї країни, а й у Світі загалом. Це закладає основу для **національного виховання**, що має на меті формування почуття любові до Батьківщини, ціннісного ставлення особистості до своєї землі, українського народу, його історії, культури, традицій.

Тож дитина має насамперед засвоїти ідеї цінності життя, поваги до творчої праці, неприйняття ненависті, знищення й руйнування як способів розв'язання будь-яких суперечливих питань.

Прийняття дитиною моральних законів життя не залишить лазівок для шовіністичних проявів, міжнародної ворожнечі та ненависті, внутрішньонаціональних конфліктів.

Наша позиція щодо формування національно-патріотичних почуттів дітей дошкільного віку на міцній моральній основі збігається з позицією Світової організації виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (ОМЕР — Organisation Mondiale pour l'Education Prescolaire). Її члени, представники різних країн, визначають таку **основу мирних відносин між людьми**:

- любов і повага до ближнього, щирість, співпереживання, привітність, розуміння, вміння допомагати тим, хто цього потребує;
- дотримання прийнятих у суспільстві моральних норм, протидія злу без прояву агресії;
- почуття солідарності та відповідальності стосовно інших.

Отже, всі ми (педагоги, батьки, соціальні інституції тощо) маємо усвідомити: національно-патріотичне виховання не починається і не закінчується розфарбовуванням парканів і майданчиків у кольори національного прапора, дитячими ранками з віночками, вишиванками і шароварами. Існує тонка, інтимна особистісна **грань між справді ціннісним ставленням дитини до довкілля, світу й людства загалом і псевдопатріотичними уявленнями**, що їх подекуди демонструють дорослі (як-от прикрашання домашніх улюбленців символами України).

Найстрашнішим у сучасній ситуації тривалого воєнного конфлікту, що завдав країні й багатьом її громадянам стільки горя, є **налаштування батьками своїх донечок і синочків на "войовничий патріотизм"**, переводягання їх у військовий однострій, формування мілітаристичної свідомості, що нібито виправдовується тезою "Дитина має знати про війну!". Про це йшлося у статті "Скажи, щоб вимкнули війну! (Знову про соціальні конфлікти)" (див. "ДВ", 2014, №6).

Ще раз наголосимо: першорядне значення для виховання національно-патріотичних почуттів у дошкільнят має **приклад дорослих**, оскільки діти значно раніше переймають певне емоційно позитивне ставлення до ідей та явищ дійсності, ніж починають засвоювати знання про них. Тож нагадаємо слова Марії Терези, яка на запитання "Що треба робити, аби зберегти мир на Землі?" відповіла: "Просто йдіть додому і любіть тих, хто поруч".

ПАТРІОТИЗМ МАЄ БУТИ КОНСТРУКТИВНИМ

Надзвичайний аспект у роботі з виховання патріотизму — **орієнтування дітей на цінність творення, творчої праці та праці взагалі**. Людина приходить у світ, який до неї створили інші люди, і приймає його

Фотоконкурс «Намі діти»

**Учімо змалку працю шанувати —
і Україна буде процвітати!**

(Надіслала Алла Ващенко,
ДНЗ № 28 "Золотий ключик", м. Умань, Черкаська обл.)

як даність, лише згодом починаючи усвідомлювати: ніщо не виникає без докладання зусиль. Сьогодні, на жаль, період пасивного споживання плодів чужої праці розтягується у багатьох до закінчення школи, а то й на довше. Тому й спостерігаємо повсякчас прояви знецінення праці, недбалого ставлення не лише до власних речей, а й до суспільних: бездумно, заради розваги руйнуються паркові лави, обладнання дитячих майданчиків, сидіння у транспорті, меблі в навчальних закладах тощо.

Єдиний спосіб змінити ситуацію на краще — змалку залучати дітей до суспільно корисної трудової діяльності. На щастя, така робота нині набуває поширення. Долучившись до міжнародного проекту "Освіта для сталого розвитку", дошкільні навчальні заклади запроваджують систематичне **проведення спеціальних трудових акцій** за участю дітей і батьків: збирання макулатури, висаджування квітів, куців і дерев, прибирання території, допомога птахам тощо. Так, піклуючись про довкілля, діти проявляють свої патріотичні почуття, усвідомлюють істинну суть патріотизму.

Сміття, викинуте у смітник, а не на дорогу, набагато патріотичніше за словесні завірня в любові до Батьківщини на мітингах.

Ми цілковито згодні з цим гаслом, хочемо лише додати: варто не тільки показувати дошкільнятам позитивний приклад, а й **розкривати негативні наслідки деструктивних дій, обговорювати**

конкретні випадки руйнування продуктів людської праці чи заподіяння шкоди природі.

Ознайомлюючи дошкільнят із професіями батьків, слід наголосувати, що їхня праця важлива не лише для добробуту родини, а й для кожної людини, всієї країни: сумлінно працюючи, сплачуючи податки, вони сприяють розквіту держави. А в багатій, розвиненій державі добре жити кожному громадянину.

Екологічно, соціально та економічно доцільна поведінка — схвальний прояв дієвого й конструктивного патріотизму, що, на наше переконання, є надзвичайно важливим напрямом спільної діяльності дошкільного закладу і родини.

ЩОДО ПРОГРАМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ “УКРАЇНА — НАША БАТЬКІВЩИНА”

Коротко розкриємо наше бачення структури і змісту майбутньої програми “Україна — наша Батьківщина”, укладання якої ініційоване МОН України і яка має стати орієнтиром для здійснення національно-патріотичного виховання в дошкільних навчальних закладах. Насамперед пропонуємо замінити слово *наша* на *моя*, оскільки для дитини дошкільного віку її власний світ докільля набагато ближчий, ніж чийсь. А також пропонуємо авторам включити до програми такі завдання.

Завдання

національно-патріотичного виховання

Метою створюваної програми може бути: виховати громадянина України, який знає, любить, поважає культуру свого та інших народів, проявляє ціннісне ставлення до них.

Виходячи з цієї мети, можна сформулювати і **завдання** майбутньої програми, а отже, й національно-патріотичного виховання загалом:

- формування у дітей основ духовності, необхідних для розвитку внутрішнього світу особистості;
- формування позитивного ціннісного ставлення дитини до себе, своїх рідних і близьких, до працівників дитячого садка, друзів, відомих співвітчизників, суспільства, до рідного етносу, а також толерантності до етносів-сусідів;
- ознайомлення з історією краю, життям і побутом народів України, з рідною культурою і культурами інших народів;
- формування почуття любові до Батьківщини, ціннісного ставлення до українського народу, держави, нації;
- навчання державної мови.

Основне завдання програми “Україна — моя Батьківщина” вбачаємо в тому, щоб кожна дитина змалку вбирала в себе культурну спадщину свого народу, пишалася історією, людьми своєї малої батьківщини, знала її визначні пам'ятки, любила і берегла рідну природу, прагнула діяти на користь людям.

Варто пам'ятати про нерозривну **єдність патріотичного, громадянського та правового виховання**, що допоможе сформувати відповідальну й розсудливу особистість, яка любить свою країну і водночас позитивно ставиться до всього світу.

Принципи реалізації

національно-патріотичного виховання

У реалізації зазначених завдань маємо спиратися як на загальнопедагогічні принципи виховання (*дитиноцентризм, природо- і культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей*), так і на розкриті в Концепції принципи, що відображають специфіку національно-патріотичного виховання, а саме:

- ✓ **національної спрямованості**, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури;
- ✓ **самоактивності й саморегуляції** — спрямовує на активізацію самостійної діяльності дитини, її здатності до критичності й самокритичності, прийняття самостійних рішень;
- ✓ **полікультурності** — полягає у формуванні в дітей відкритості, толерантного ставлення до культури, мистецтва, вірувань інших народів, здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської;
- ✓ **соціальної відповідності** — визначає необхідність узгодженості змісту, методів патріотичного виховання з реальними умовами життя, соціальною ситуацією, у якій організовується виховний процес;
- ✓ **історичної й соціальної пам'яті, міжпоколінної наступності** — передбачає ознайомлення дітей з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, що забезпечує духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь.

Зміст роботи

Враховуючи зазначені принципи, зміст національно-патріотичного виховання пропонуємо реалізовувати за такими **етапами**:

- ознайомлення з найближчим оточенням (сім'я, будинок, дитячий садок, рідне місто (село), природа рідного краю), своїм родом та культурою власного народу;
- інтеріоризація (засвоєння та привласнення) культури;
- порівняння своєї культури з культурами інших народів;
- розвиток культури міжнародного спілкування;
- інтеграція до світової й національної культур.

Зміст може конкретизуватися у таких **тематичних блоках**:

- "Моя сім'я, моя родина".
- "Мій дитячий садок".
- "Я, мої права й обов'язки".
- "Рідне місто (село)".
- "Моя Україна".
- "Природа України".
- "Славні сини і дочки України".
- "Традиції народів України".
- "Культура України".
- "Мистецтво України".
- "У світі української дитячої музики".

Крізь весь зміст програми має проходити стрижнева лінія мовленнєвого розвитку і виховання — "Моя рідна мова".

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Програма "Україна — моя Батьківщина" може реалізуватися як парціальна або як складова комплексної освітньої програми.

Завдання національно-патріотичного виховання мають природно й органічно інтегруватися в цілісний освітній процес.

У процесі **планування** рекомендуємо дотримуватися таких основних вимог: вводити у зміст різні види діяльності, логічно пов'язані між собою; використовувати різні форми організації дітей: колективні, групові та індивідуальні.

Роботу доцільно здійснювати **систематично** впродовж усього навчального року. Спеціально організовані види діяльності бажано проводити в першій половині дня, тоді як на нерегламентовані можна відводити час як у першій, так і в другій половині дня. На нашу думку, слід, як ніколи, уникати жорсткої регламентації спеціально організованої діяльності дітей, тобто **не зводити національно-патріотичне виховання до низки занять** як основної форми освітнього процесу.

Умови ефективного національно-патріотичного виховання

Сформулюємо умови реалізації змісту національно-патріотичного виховання дошкільнят у ході освітньої роботи. Їх можна згрупувати таким чином.

Фотоконкурс «Намі діти»

**Єднаються й дорослі, і малі
В любові до батьківської землі.**

(Надіслала Оксана Михайлюк, ДНЗ № 35 ЦРД "Веснянка", м. Чернаці)

Умови, що стосуються професійної діяльності педагога:

- сприяння утвердженню загальнолюдських цінностей, ідеалів добра, краси, гуманізму й миру в душі кожної дитини за допомогою засобів і методів національно-патріотичного виховання;
- вибір лише тих засобів, що відповідають вимогам безпечної психологічної дії;
- використання форм і видів діяльності відповідно до загальних пріоритетів і цілей дошкільного закладу.

Умови, що визначаються віковими психологічними особливостями дітей дошкільного віку:

- організація сприйняття й переживання творів мистецтва на основі вербального спілкування;
- забезпечення взаємозв'язку засобів і методів національно-патріотичного виховання з грою і між собою;
- дотримання відповідності обсягу пропонованого інформаційного матеріалу та засобів національно-патріотичного виховання особливостям сприйняття дітей дошкільного віку;
- забезпечення відповідності методів національно-патріотичного виховання інтересам, особливостям хлопчиків і дівчаток (гендерний підхід).

Умови, що пов'язані зі специфічними особливостями впливу національних культурних традицій на людину:

- використання методів національно-патріотичного виховання у спеціально організованому просторі, який налаштовує дитину на сприйняття;
- збереження цілісності традицій, засобів культури, відмова від препарування та надмірного аналізу подій під час ознайомлення дітей з матеріалом;
- застосування діяльнісного підходу, що робить привабливою для дітей етичну ідею події, твору, традиції, свята тощо.

Отже, завдання кожного сучасного дошкільного навчального закладу — створити освітнє середовище як підґрунтя національно-патріотичного виховання та сприяти засвоєнню принципів толерантності, рівності прав та плюралізму думок дітьми різних національностей та віросповідань, допомогти дошкільнятам зрозуміти, що кожна людина повинна зробити свій внесок у панування в світі гармонії, миру та добра.

Підсумуємо. Національно-патріотична самосвідомість не виникає сама собою. Її становлення відбувається в результаті накопичення досвіду емоційного сприйняття та осмислення певних особистісних явищ і залежить від засобів і методів виховання, від умов, у яких живе дитина.

Безумовно, багатонаціональний, полікультурний характер освіти має бути обов'язково відображений у державних програмах і реалізований у практичній діяльності з метою формування у дітей національно-патріотичної самосвідомості, поваги до своєї культури й толерантного ставлення до інших націй та культур. Саме з дошкільного віку дитина має усвідомити своє "Я", своє коріння, культуру, з чого згодом проростає поняття "Ми", бажання жити в мирі та злагоді з собою та Всесвітом. ■

УКРАЇНА — РІДНИЙ КРАЙ

**Про хід Всеукраїнського
фестивалю-огляду
матеріалів з патріотичного
виховання**

Згідно з планом роботи Міністерства освіти і науки України на 2015 рік з 1 червня до 1 вересня у режимі он-лайн проводиться фестиваль-огляд матеріалів з досвіду роботи вихователів за темою "Україна — рідний край" (див. лист МОНУ у "ДВ", 2015, № 6).

У фестивалі вже взяли участь понад 370 педагогів дошкільних навчальних закладів (навчально-виховних комплексів) різних типів і форм власності з усіх областей України та м. Києва. Їхні творчі доробки оцінили понад 18 тисяч педагогів, батьків, пересічних громадян, небайдужих до виховання молоді зміни.

Учасники конкурсу надсилають переважно відеоматеріали, презентації, добірки фотографій, які допомагають на власні очі побачити роботу колег, їхні дидактичні матеріали, розвивальне середовище групових приміщень, території закладу. Гості освітнього порталу "Педагогічна преса" (pedpresa.ua) мають змогу ознайомитися з фоторепортажами про проведення розваг, свят, фестивалів, театралізованих вистав, екскурсій містом, відвідини міні-музеїв освітніх закладів та музеїв міста тощо.

Тож можна вважати, що цей напрям роботи з патріотичного виховання висвітлено досить широко й змістовно. Натомість мало уваги, на нашу думку, приділено світоглядному, морально-правовому, економічному аспектам патріотичного виховання дошкільнят, ознайомленню їх із сучасними реаліями. Бракує текстових матеріалів, що засвідчують ґрунтовність роботи. Тим часом як спілкування з практиками показує: їм конче потрібні методичні розробки цікавих форм організації діяльності малюків, де показано, як наблизити до дітей Україну сьогоднішню, а також зразки глибоких щирих бесід з малечю про гострі проблеми нинішнього життя.

Отже, роботу з патріотичного виховання активізовано, проблеми порушено, цікавий досвід збирається. Долучайтеся до обговорення та голосування, беріть до уваги кращі ідеї, діліться власними знахідками. Кращі з них радо опублікуємо! ■